

© Машталер А.А.

6. Лакофф Дж. Метафори, которими мы живем / Пер. с англ./ Джордж Лакофф, Марк Джонсон. — М.: ЛКИ, 2008. — 256 с.

7. Maturana H. Reality: The search for objectivity or the quest for compelling argument /Humberto Maturana/ Irish Journal of Psychology. — Vol. 9 — 1988. — pp. 25-82

8. Wilber K. Sex. Ecology. Spirituality: The spirit of evolution / Ken Wilber. — 2-d ed. Boston & London: Shambhala, 2000. — 852 p.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2010

Машталер А. А. – кандидат філософських наук, докторантка Інституту вищої освіти АПН України.

УДК 37.01:004.9

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ В ГЛОБАЛЬНИХ ВИМІРАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

В статті досліджується проблема традиційної культури в умовах інформаційного суспільства та його динаміки. Аналізується співвідношення понять «культури», «мультикультуризму», в контексті перспектив національного і етнічного та перспективи формування інноваційного мислення.

Ключові слова: інформаційне суспільство, культура, освіта, інформаційні технології, цивілізація, конфлікт.

В статье исследуется проблема традиционной культуры в условиях информационного общества и его динамики. Анализируется соотношение понятий «культуры», «мультикультуризма», в контексте перспектив национального и этнического и перспективы формирования инновационного мышления.

Ключевые слова: информационное общество, культура, образование, информационные технологии, цивилизация, конфликт.

The article examines the problem of traditional culture in the information society and its dynamics. The relations between the concepts of "culture", "multiculturalism" are analyzed in the context of the prospects of national and ethnic and the prospects for creating the innovative thinking.

Key words: information society, culture, education, information technology, civilization, conflict.

Бурхливий прогрес сучасних інформаційних технологій (розвиток електронних засобів обробки і збереження інформації, зростання впливу електронних засобів масової інформації, створення могутніх комунікативних систем подібно мережі Інтернет тощо) був обумовлений такими особливостями сучасної культури, як орієнтація на розумні принципи організації життя, на наукову раціональність, на ліберальні цінності, демократичні інститути і т.п. Але замість зміцнення цих інститутів новітні інформаційні технології породжують також і руйнівні для європейської культури процеси. В чому полягає сенс сучасної культури в умовах інформаційного суспільства і яке це має значення для формування інноваційного мислення в сучасному освітньому просторі?

Основна частина. Як відомо, термін «інформаційне суспільство» був введений американським економістом Ф. Машлупом у праці «Виробництво і поширення знання в Сполучених Штатах» (1962 р.). У самій інформаційній концепції акцент був зроблений на ступені розвитку інформаційних технологій, а як головний фактор суспільного розвитку розглядалося виробництво і використання науково-технічної й іншої інформації. Одна з концепцій інформаційного суспільства була розроблена японським вченим Е. Масудою у праці «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» (1983 р.). Учений трактував інформацію як економічну категорію і як суспільне благо, що трансформує в прогресивному напрямку всі сфери соціокультурного життя.

Однак у концепції Е. Масуди був зроблений акцент на технологічному розвитку суспільства, у той час як соціокультурні аспекти його розвитку залишилися в тіні. Характерно, що технологія і спосіб передачі основного економічного ресурсу суспільства — інформації, не розглядалися в якості основних вже в історично попередніх постіндустріальних концепціях А. Турена, Ж. Фураст'є, Д. К. Гелбрейта, К. Боулдінга, Г. Кана, З. Бжезинського, де акцент робився на людині й розмаїтості її життя.

Аналогічні акценти були розставлені в теоретичних конструкціях Дж. Нейсбіта, Дж. Бенінгера, Т. Стоун'єра, М. Маклюєна, Е. Тоффлера та інших учених, які бачили якісну відмінність цього типу суспільства від всіх інших у радикальній зміні уявлень людини про світ і відповідних трансформаціях

суспільних відносин. У «суперіндустріальному суспільстві», «надіндустріальній цивілізації», на думку авторів, всі аспекти розвитку особистості — освіта, професіональний ріст, економічна діяльність, реалізація політичної активності, сфера дозвілля — можуть здійснюватися в інформаційній сфері. Культура при цьому набуває високого рівня інновативності, починаючи характеризуватися демасифікацією і дестандартизацією; трансформацією характеру праці та міжособистісних відносин, що змінюють систему цінностей та орієнтації людини на психологічні, соціальні й етичні цілі; надлишком інформації («інформаційним вибухом», за Е. Тоффлером), що впливає на культуру і людину; «персоналізацією» — орієнтацією культури і суспільства на кожну людину, що втрачає при цьому риси «омасовленого індивіда» [5, с. 27 - 28].

Стійким лейтмотивом цих теорій була ідея про те, що в новому суспільстві під індивідуальні споживчі потреби пристосовується і культура, специфіка якої описувалася Е. Тоффлером у категоріях «пристосування до зростання життєвого рівня» і «удосконалювання технологій», які дозволяють знизити собівартість «культурних продуктів» навіть за умови введення їхніх різних варіантів. «Оскільки задовольняється усе більше і більше основних потреб покупців», — зауважував учений, — «можна твердо пророчити, що економіка буде ще енергійніше йти назустріч тонким, різноманітним і глибоко персональним потребам покупця, потребам у красивих, престижних, глибоко індивідуалізованих і почуттєво приємних для нього продуктах» [9, с. 248].

Стосовно самих по собі соціокультурних наслідків застосування нових інформаційних технологій, тобто наслідків, котрі реалізуються немовби «стихійно-об'єктивно», то, без сумніву, ці технології, звичайно ж, не нейтральні в соціокультурному плані. Адже мова йде не про якісь явища, породжені чужим середовищем. Інформаційні технології, які втілюються, містять в собі певні соціальні і культурні перспективи. Однак принципово важливо, що можливості ці — різні, і що вони, як правило, реалізуються в альтернативні соціальні і культурні перспективи. В такому випадку різні соціальні і культурні можливості містять в собі нові інформаційні технології. При такому підході підсумковий соціокультурний результат цієї новітньої форми технічного прогресу постає досить невизначеним [7, с. 4].

Трансформації сфери культури в інформаційному суспільстві виявилися настільки істотні, що М. Кастельс, досліджуючи його природу після класиків постіндустріалізму, прийшов до висновку, що інформаційне суспільство є не просто різновидом чи стадією розвитку постіндустріального суспільства, але виступає в якості принципово іншого етапу розвитку соціальних систем. Автор стверджує, що суспільства індустріальне і постіндустріальне не мають якісної специфіки, і мова може йти про дві рівноправні моделі економічного розвитку — «моделі економіки послуг», яка репрезентується Сполученими Штатами, Великобританією і Канадою, і «моделі індустріального виробництва» [3, с. 233], яка наочно демонструється Японією і, значною мірою, Німеччиною. Таким чином, резюмує М. Кастельс, «постіндустріальна економіка є міф і насправді ми живемо в індустріальній економіці іншого роду», а демасифікація виробництва, яку констатують теоретики постіндустріалізму, є лише тенденція, що не переростає, можливо, поки тимчасово, у закономірність [3, с. 202]. Хоча впровадження нових інформаційних технологій супроводжується в соціокультурному середовищі могутніми руйнівними імпульсами, спрямованими від цих технологій, насамперед на ті соціальні і культурні умови, котрі саме і роблять можливими і потрібними розробку і впровадження цих технологій. Іншими словами, нові інформаційні технології руйнують соціокультурні основи, на яких вони безпосередньо виникли. В підсумку, по мірі їх розгортання, навколо них утворюється зовсім іншого роду соціальне і культурне середовище, що надає прямо протилежний вихідному, соціокультурний смисл. А разом з ним відбувається формування зовсім іншого, інноваційного типу мислення.

В даному контексті, досліджуючи проблему специфіки інформаційного (чи «інформаціонального») суспільства, М. Кастельс категорично заперечує проти спрощеної версії постіндустріалізму, відповідно до якої зазначені тенденції зливаються в історичній еволюції, і ця еволюція веде до єдиної моделі інформаційного суспільства. Дослідник представляє репрезентативний емпіричний матеріал, виявляючи відповідність між специфічною техноекономічною парадигмою і соціальною структурою, послідовно доводячи, що постіндустріальний етап є більш високою стадією розвитку індустріального і визначається таким способом розвитку, де основним джерелом продуктивності стає кількісний ріст факторів виробництва (праці, капіталу і природних ресурсів) разом з використанням нових джерел енергії. Інформаційну ж стадію розвитку характеризують принципово нові риси — у тому числі, якісна здатність оптимізувати сполучення і використання факторів виробництва на основі знання й інформації [3, розділ 8].

Культуру інформаційного суспільства М. Кастельс розглядає як культуру «реальної

віртуальності», що здійснюється в просторі Мережі, в особливому «кіберпросторі» і «позачасовому часі». При цьому дослідник думає, що в інформаційному суспільстві залишиться в минулому стійкий тип соціального ладу й усвідомлені соціально-класові інтереси, суспільні цінності і пануючі стереотипи, втілювані в типах раціональності і ментальності, відійдуть в історію традиції, прив'язаність до власних джерел і національно-етнічної специфіки.

Причому, для цього є всі підстави, оскільки Інтернет майже ідеально відповів на три виклики модерну: в умовах формування планетарної спільноти він задовольнив потреби людини в спілкуванні нових форм взаємодії, створенні нових видів діяльності і зайнятості. Не секрет, що сучасна техногенна цивілізація посилює відчуття атомізованості і самотності людини при тому, що одночасно утворює умови для різноманітної життєдіяльності. Надаючи людині нові можливості для спілкування, причому на всьому просторі планети, Інтернет дозволяє частково подолати це відчуття. Але Інтернет обумовив також появу нових видів діяльності [7, с. 30]. Перше, що можна сказати відразу, - це торгівля по Інтернету і утвердження форм і виробництв, спеціалісти яких не знайомі один з одним, живуть і працюють в різних країнах і частинах світу. І все це стає причиною формування нових традицій.

Проте одним з парадоксів розвитку інформаційного суспільства — такого, яким його описували теоретики інформаційного суспільства, і такого, яким воно проступає з аналізу М. Кастельса, є активізація етнічних культур і етнічної самосвідомості. Більше того, у той час, коли були представлені найбільше концептуально пророблені інформаційні концепції — Е. Масуди «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» (1983 р.) і Е. Тоффлера «Третя хвиля» (1980 р.), — ООН прийняла на основі Всесвітньої конференції з політики в області культури (Мехіко, 1982 р.) рішення про проведення в 1988-1997 рр. Всесвітнього десятиліття культури. Воно розглядалося як спрямоване на відродження і збагачення культурної самотності народів. Завдяки даному процесу, збагаченню і відродженню можна спрямувати зусилля людства не лише на збереження гуманітарних і раціональних орієнтацій в динамічному середовищі, але і на готовність жити в мінливому світі. Культурна самотність стимулює процес осмислення даних фактів, що в кінцевому рахунку буде стимулювати можливість прийняття певної позиції і прийняття відповідного рішення.

Разом з тим дане завдання сьогодні не знайшло належного теоретичного осмислення. Більш того, у роботах теоретиків інформаційного суспільства містяться, на перший погляд, взаємовиключні судження, з одного боку, щодо подолання традиціоналізму, а з іншого, за М. Кастельсом, — прагнення до «самотності опору», що включає як «важливий компонент етнічний фактор» [4, с. 298-301]. Сьогодні, у перші десятиліття ХХІ ст., можна з упевненістю констатувати стійкість тенденцій відродження національно-етнічних основ культури. Про реактивацію етнічного потенціалу культури свідчить переосмислення лідерами національних держав змісту суспільного розвитку. У ньому однаковою вагомістю починає володіти як модернізація і прагнення до організації тих структур, які властиві інформаційному суспільству, так і звертання до власних культурних джерел.

Що цілком зрозуміло, адже одним з найбільш важливих, суттєвих засобів, «важелів» протистояння (опору) глобалізму є національне. Адже в кожному явищі культури є конкретно-національне. Локальне, конкретне, ґрунтовне, безпосереднє, національне, низове нагромаджується завжди. А інтегральне (глобальне) завжди прагне охопити, оформити те локальне, яке піднімається «знизу» і шукає контакту. Якщо раніше актуальними були конфесійні, соціальні, державні, партійні ознаки, то сьогодні першість займає національне. Воно є «означенням того конкретного, що протистоїть наявному у вирішальних висотах глобалізму» [2, с. 161].

Дана проблема набувала нове змістовне наповнення в останні два десятиліття, що було обумовлено істотними трансформаціями у світовому політичному, економічному і соціокультурному просторі. Розпад Радянського Союзу і посилення ліберальних тенденцій виявився взаємозалежним з такими процесами, як падіння статусу національної держави і, відповідно, посиленням етнічної активності. Цей етнокультурний ренесанс виявився для багатьох політиків і вчених досить несподіваним. Сплеск етнічної активності став одним з найбільш значимим фактором, який спровокував посилення інтересу до проблеми етнічності на рівні ЮНЕСКО, що у 1997 р. проголосила створення системи інституціонального визнання «усної і нематеріальної спадщини людства», а в 1998 р. у першій Всесвітній доповіді по культурі відзначила важливість збереження для гармонічного розвитку людства мов і діалектів, традицій і обрядів, уявлень і вірувань [5, с. 30].

Посилення уваги до власних традицій добре видно на прикладі повністю інформаційної Японії з її ідеєю «повернення в Азію», Китаю, що входить в інформаційний простір з його ідеєю актуалізації конфуціанства, Індії — з її ідеєю «індуїзації» [1, с. 29]. Про посилення значимості етнічного фактора свідчить також те, що він стає основою самоідентифікації. Це, зокрема, підтверджує втрата того

почуття культурної єдності, що завжди було складовою культурної ідентичності американського менталітету. І це почуття спільності зберігалось до кінця ХХ ст. Але в останні роки стало очевидно, що американці процедури ідентичності вибудовують не за громадянством, а за етнічною приналежністю. Про це свідчить той факт, що як державна мова в деяких штатах прийнята іспанська як мова етнічної більшості. Не випадково саме в Америці подібні прагнення убик власних етнічних основ привели до такого явища, як мультикультуралізм. «Якісна новизна глобального світу, - зазначає С.В. Пролесев, - полягає якраз у тому, що в ньому неможливо успішно існувати на основі стратегії односторонніх переваг, яка була звичною для попередньої історичної доби. Якщо така стратегія й здатна принести тимчасові здобутки, у більш широкій перспективі вона обертається серйозними втратами. Глобальні процеси і створювані ними проблеми повсякчас оприлюднюють головну вимогу до сучасного людства – виробити і узгодити засади глобальної інтерсуб'єктивності: ті комунікативні, культурні, інституційні основи, які б дозволяли конституюватися всепланетній спільності і співробітництву людей» [8, с. 12]. Можна стверджувати, що мультикультуризм і виконує дану функцію.

Сьогодні подібні практики стають дуже популярними, і при цьому різноманітні «меншості», у тому числі, етнічні, соціальні чи ті, хто до таких себе зараховує, отримують академічну трибуну для вираження своїх поглядів. Такою трибуною «дискурсу меншостей» став журнал «Культурні дослідження» [10, с. 394-400]. Необхідно зазначити, що «дискурс меншостей» в останні роки став дуже модним також і в політиці й у науці, де стало прийнятно виступати в захист тих, хто знаходиться в меншості, а, отже, випробовує репресивний тиск із боку більшості. Стосовно етнічних меншостей значний внесок у розвиток цих практик був внесений так званою «симпатизуючою етнографією», у рамках якої західні антропологи виступали захисниками дискримінованих груп. «Симпатизуюча етнографія» вплинула на формування мультикультурної установки. Але й об'єктивно мультикультурні тенденції можна розглядати як прагнення культури у своєму розвитку не до універсальних проявів, а до локальних, зв'язаних з її етнічними основами.

Даний процес надзвичайно важливий, оскільки процес глобалізації, що призводить до тотальності інформаційних технологій, не є безболісним і безконфліктним. З боку виключення із глобальної економіки країн і територій можливі дві різні реакції. Одна з реакцій полягає в тому, що ці країни «підключаються до глобальної економіки через тіньові» сектори. Тобто виникає «перверсивний сектор» (М. Кастельс). Інша реакція може прийняти форму відсторонення виключених від тих, хто їх ігнорує. «Різного роду фундаменталізм, що походить від різних джерел, будуть становити найбезкомпромісний виклик однобічному домінуванню інформаційного глобального капіталізму. Їх потенційний доступ до зброї масового знищення кидає гігантську тінь на оптимістичні перспективи інформаційної доби» [3, с. 509], зазначає М. Кастельс.

У цьому зв'язку актуалізується можливість міжцивілізаційних конфліктів. Виявляється, що між різними культурами існує маса різних особливостей, а звідси утворюється перспектива виникнення конфліктних ситуацій саме через несумісність ціннісних орієнтацій різних цивілізацій. Так, С. Гантінгтон у своїй загальновідомій праці «Зіткнення цивілізацій і перебудова світового порядку» (1996 р.) змальовує картину наростання нового типу напруженості у світовій спільноті. Він відстоює думку, що майбутні конфлікти спричинятимуться, в основному, через розбіжність між релігіями, культурами. Особливо якщо зважити, що в ХХ ст. держави-нації починають об'єднуватися в «універсальні держави», що показує Західна Європа і Північна Америка. Тобто формуються певні конференції, об'єднання, де полегшуються «різні форми кооперації, взаємодії, комунікації, міжкультурні зв'язки» [3, с. 509]. Власне, тут і виникає тенденція мультикультуризму.

В такому контексті мультикультуризм вписується в ідею демократичного суспільства та людського співтовариства, розгортаючись у функціонуванні соціальних гіперсистем та процесів становлення з визначенням їх екзистенційно-антропологічних та культурно-історичних передумов, насамперед, збереження ментальних смислів. Глобалізм у контексті демократичної політичної культури є таким інтегративним процесом, який не порушує унікальності та самобутності народів. Досвід людського співбуття у реаліях мультикультурного суспільства дає імпульси для роздумів над новими формами «організації людського життя й моделями життєтворчості» [6, с. 147].

Виходячи з цього, зрозумілим є посилення в інформаційному суспільстві значення комунікативних та культурно-педагогічних процесів. Вони дають змогу широко впроваджувати до соціальних практик принципи солідарності та субсидіарності, знімати обмеження, що виникають при послідовному дотримуванні змістовних моментів національних ідеалів індустріальної доби. Так, традиційне протиставлення космополітизму й патріотизму замінюється на спроби об'єднання цих

орієнтацій. Американська теоретична модель громадянського виховання розкриває можливості та умови такого взаємопроникнення протилежних ціннісних орієнтацій. Звичайно, в умовах ускладненого інформаційними технологіями суспільного життя реальні процеси можуть прийматися як своєрідний культурний шок. Однак це ще раз свідчить про необхідність постійної уваги до соціокультурних змін, в яких активну участь приймають нові інформаційні технології. Так, сучасний патріотизм, здатний адекватно відповісти виклику мультикультуризму як на локальному, так і на глобальному рівні, також потребує трансформацій. Виникає постконвенціональний патріотизм як відкрита й збагачена форма патріотизму. Такий «республіканський» (А. Гутман) патріотизм дає змогу вийти за межі вузько національних інтересів.

Таким чином, сподівання на те, що джерела, корені, етнічні основи сьогодні здатні істотно вплинути на всі соціальні й культурні процеси в масштабах світової системи, постає в опозицію до питання про те, наскільки зв'язана етнізація культури з розвитком інформаційного середовища. Чи можна розглядати процеси інформатизації і процеси, пов'язані активізацією етнічного фактора, як взаємозалежні, чи ж вони обумовлені різними причинами і відбивають різні тенденції суспільного і культурного розвитку?

Очевидно, що активність етнічних культур у сучасному світі обумовлена цілим комплексом причин. І кожна наукова парадигма знаходить своє обґрунтування цьому процесу. У рамках постмодерністських концепцій робиться акцент на вичерпаності проекту модерну і, відповідно, розвитку протилежних установок. Таких, як плюралізація культури, локалізація її сутностей, посилення значимості особливого на протигагу загальному. Це знаходить своє відображення в «дискурсі меншостей», що охоплює всі локальні і маргінальні явища, починаючи від сексуальних меншостей і закінчуючи меншостями національно-етнічними. Тобто в межах постмодернізму спрямованість культури до етнічних основ розглядається як явище культури, обумовлене логікою децентралізації. У рамках тих наукових і філософських структур, які спираються на типологічний підхід, факт звернення до джерел і тих сутностей, що пов'язані з базовими представленнями і найбільш ранніми формами культури, розглядається як типологічна ознака перехідної епохи.

Якщо залишатися в межах інформаційних концепцій, що і припускає постановка питання про особливості культурних трансформацій в інформаційному суспільстві, тоді стане очевидно, що ситуація, пов'язана з відродженням етнічних основ культури – це явище унікальне, яке володіє істотною специфікою, але обумовлене значною мірою саме особливостями розвитку інноваційного мислення. Лише на його основі можна зрозуміти сутність культурних і освітніх трансформацій, які відбувалися в освіті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василенко И. А. Политическая глоба листика / И. А. Василенко. — М. : 2003. — 235 с.
2. Ільїн В. В. Національно-духовне в контексті раціонально-глобального / В. В. Ільїн // Культура в умовах глобалізації. — К. : Видавець ПАРАПАН, 2003. — С. 14-18.
3. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура / М. Кастельс . — М., 2000.
4. Кастельс М. Могущество самобытности // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. — М. : 1999. — С. 76-84
5. Костина А. В. Национальная культура – энтическая культура – массовая культура: «Баланс интересов в современном обществе / А. В. Костина. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 563 с.
6. Култаєва М. Екзистенційно-антропологічні та системно-теоретичні аспекти глобалістики (Виклики глобалізації) / М. Култаєва, Л. Ситниченко. — К. : СтилоС, 2001. — 267 с.
7. Новые информационные технологии и судьбы рациональности в современной культуре // Вопросы философии. – 2003. - № 12.
8. Пролеєв С. В. Людство перед викликом глобалізації (Виклики глобалізації) / С. В. Пролеєв. — К. : СтилоС, 2001. — 267 с.
9. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер ; пер. с англ. — М., 2003.
10. Усланова А. Р. Культурные исследования / А. Р. Усланова // Постмодернизм. Энциклопедия. — Минск, 2001.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2010